

УДК 340.12

II 57

Галина ПОПАДИНЕЦЬ

**СВІТОГЛЯДНО-ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНТИЧНОЇ ФІЛОСОФСЬКО-
ПРАВОВОЇ ДУМКИ ХІХ - поч. ХХ ст.**

У статті розглядається проблемне питання становлення української правової культури. Висвітлюються філософсько-правові погляди представників романтизму, які розвивалися у європейському руслі. Особлива увага звертається автором на гуманістичну складову української правової культури.

***Ключові слова:** світогляд, свідомість, природне право, правова культура, правова реальність, гуманізм, демократизм.*

Україна переживає нині період реформування правової сфери. У зв'язку з цим, на часі дня переосмислення багатьох засадничих положень правового розвитку, інтеграції правової системи України в європейські міждержавні правові системи. Зокрема, заслуговує на увагу ідея реформування правового життя на засадах національної духовної культури, національної свідомості, духу, цінностей тощо.

Сьогодні все більше вітчизняних філософів права схиляються до думки, що право є формою духовного досвіду людства, складовою культури народу. Вони визначають духовну культуру як синтез духовних цінностей, до яких також належить і правова сфера, а правову культуру вважають різновидом загальної культури, як сфери духовної діяльності людини, яка є системою матеріальних та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права і відображаються в свідомості та поведінці людей.

Наприклад, В. П. Сальников розглядає правову культуру як категорію, що виражає загальнолюдські цінності [15]. Він

вважає, що феномен правової культури повною мірою можна

© Попадинець Галина, 2010

зрозуміти лише в загальному контексті соціального прогресу, бо права культура немислима без краших надбань історії і без прогресивного функціонування сьогодення. За його визначенням права культура – це і спосіб прояву та існування особи, і рівень та характер її правового розвитку, і глибина пізнання правових явищ, і віддзеркалення всіх питань суспільного розвитку сучасності. Її можна розуміти як якісний правовий стан і суспільства, і особи, вважати результатом розвитку людини як суб'єкта права.

Дещо відмінно трактує правову культуру О.Ф. Скакун, хоча і розглядає це поняття як систему цінностей, досягнутих людством в галузі права [16, 686]. Проте, в систему цінностей вона включає високий рівень правосвідомості, активність суб'єктів права в правовій сфері, добровільність виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконалу законодавчу техніку, розвинену правову науку, юридичну освіту, ефективну юридичну практику, стабільний правопорядок.

На ідеї невід'ємного зв'язку смислу права та духовності, вищих духовних цінностей наголошує Л. Петрова, зазначаючи, що, коли право мислити зовнішнім щодо людини явищем, суто об'єктивно-матеріальним, то тоді неминуче будемо мати ситуацію відчуження людини від права. А тому, для того, щоб право стало воістину людським, духовно-культурним явищем, необхідно його розуміння і трактування виводити із філософії людини [13].

Як різновид загальної культури подає правову культуру А. Ликас, вважаючи її багатоплановим різновидом загальної культури, який є не лише емпірично даним, самотутнім, онтологічним буттям, а насамперед тим, що відображає собою суспільне становлення індивідуальності, процес зближення, співпадання суспільного та індивідуального [11].

Проте, незважаючи на деяку активізацію досліджень у цій галузі, проблема правової культури залишається недостатньо розробленою.

На жаль, українська теорія права майже не акцентує на ідеї права як духовно-культурного явища, яке тому і може бути феноменом культури, що втілює і виражає низку вищих духовних цінностей. Завдяки цьому право може бути потужним людинотворчим чинником, засобом гармонізації стосунків між людьми. На цю функцію права як явища культури теж поки що теоретико-правова наука уваги не звернула. Філософи права розпочали, хоча дещо із запізненням, дослідження у цьому напрямі, проте ця робота нині повинна бути значно інтенсивнішою.

Тому завдання нашої статті – заповнити деякі прогалини у філософсько-правовому знанні. Проаналізувавши становлення української правової культури – показати її зв'язок з духовністю нації, розкрити її гуманістичний потенціал, його особливості, бо український світоглядно-філософський гуманізм – це сукупність світоглядно-філософських ідей, принципів, категорій, понять, напрацьованих у контексті національної філософської культури, які стверджують і захищають ідею самоцінності людини-особистості, її унікальність, її творчо-конструктивну сутність, ідею людинолюбства тощо, він найбезпосередніше пов'язаний із гуманізмом правовим. Ми покажемо цей взаємозв'язок на основі періоду українського романтизму.

Український романтичний світогляд впливав на українські суспільні відносини з кінця XVIII ст., усе XIX ст. та й у XX ст. Ціла низка українських мислителів була носіями цього світогляду, що є свідченням тривалого розвитку української культури у загальноєвропейському руслі [4], [7].

Для українського політико-правового романтизму властиве звернення до духовно-культурних феноменів народу, ідеалізація його історичного минулого, культ національного героя (М. Гоголь, М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка, М. Грушевський). У цих же мислителів звучить ідея індивідуальної свободи, порушується проблема невід'ємності від людини її природних прав, пропагується ідея народної влади, народної правди, справедливості як природної засади життя, звучить ідея поваги до людської честі та гідності тощо.

Потенційно геніальний мислитель, яскравий представник українського романтизму М. Гоголь не користується термінами “природне право”, “розумне” чи “справедливе право”, що є одне і те ж, або “право народів”. Але вся його творчість пронизана ідеєю збереження народом, нацією, окремою людиною своєї самості, природного права кожного бути самим собою. В ранніх творах мислителя показані “живі” душі, живі люди, живий народ, що відчуває всю повноту буття, живучи за батьківськими звичаями та традиціями, шануючи свою рідну землю та дух, що йде з глибин віків – мову, святині предків, віру, правила співжиття. Ця ідея відповідності людських правил-законів життя природним, чітко проглядається у творі “Вечори на хуторі біля Диканьки”. В такому гармонійному співіснуванні людського, культурного і природного тільки й можлива повноцінна, повна сил та енергії, здатності творити людина. Таким є козак Вакула, старий Бульба із сином Остапом, герої “Сорочинського ярмарку”, козак Данило із “Страшної помсти” та інші гоголівські персонажі його ранньої творчості. “Жива душа” у Гоголя не може залишатися “живою” без національного простору, без рідної культури, без рідної землі. В “Мертвих душах” великий Гоголь підкреслює, що нищення права народу на культурно-національну самобутність – це нищення не лише національної людини, це нищення людини як такої. “Мертві душі” – то нащадки української шляхти, що перетворилися на “гедоністичних мерців доби бездержавності” (Є. Маланюк). Плюшкіни, манілови, собакевичі, коробочки з’явилися на руїнах старої козацької України, яку полишив колишній героїчний дух. Це деградовані, зденаціоналізовані, з притупленим світовідчуттям особи – все, що залишилося в результаті руйнації природних прав колись героїчного славного народу.

Кожна людина має природні права на національну ідентичність, на історичну пам’ять, на культурно-національні цінності і розвиток самої себе в певному національно-культурному просторі. М. Гоголь сам, будучи потенційно геніальним малоросом, втратив ці права в умовах холодної, північно-імперської дійсності і, по мірі цього втрачання, відбулося “усмертнення цілого себе” (Є. Маланюк) як геніального письменника. Росія тодішня не прийняла його як

“свого”, нинішня присвоїла собі його остаточно, як видатного росіянина, а не як “історією вироблений тип мешканця імперії, соціальний продукт тривання тієї імперії”, – писав Є. Маланюк [12, 13]. Як засвідчує доля великого малороса М. Гоголя, і для геніальності необхідна реалізація права на національну культуру та її цінності – без цього геніальність може згаснути, загинути, як засвідчує доля М. Гоголя [8, 29].

З особливою силою ідея збереження природних прав людини і окремішного народу на життя, власну долю, власність, культуру, державу, гідність звучить у кирило-мефодіївців та Т. Г. Шевченка.

Поет жив у добу, коли Україна стала колонією Російської імперії, остаточно втратила свої права і вольності, свою автономію, народ втратив право не лише бути господарем у “своїй хаті” (Т. Г. Шевченко), на рідній землі, а й можливість просто бути. Увесь “Кобзар” Т. Шевченка – це розповідь про трагедію народу, позбавленого цілої низки основоположних природних прав.

Т. Шевченко всіма силами захищає право народу на самовизначення. Національне постає у нього в усій повноті свого буття і підноситься ним до космічного, співпадає з ним. Поет особливо виразно наголошує на зв’язку людини і природи, на гармонійності цього співіснування. Людину переносить Т. Шевченком до її першовитоків, він “закорінює” її в природі, в космосі, поселяє людське в космічну ієрархію, надає йому статусу одного із шаблів буття, невід’ємного буття, однієї з форм буття, що найтісніше пов’язана з іншими такими формами. Його герої суголосні з природою, вони у ній, серед неї, з нею. Природа, Космос і Життя – поняття одного порядку. Т. Шевченко геніально довів, що руйнація природного права народу, нації на життя та свободу неминуче зумовлює руйнацію права на життя та свободу окремішного індивіда, що належить до цієї нації.

Ґрунтуючи свої погляди на концепції природного права, Т. Шевченко захищає ті ж самі цінності, які постійно захищаються і стверджуються юснатуралізмом (*juns naturalis* – природне право): життя, людину, народ, справедливість, свободу, добро,

любов, творчість тощо. “Нема волі – нема долі”, – напише мислитель. Воля, тобто свобода, трактується ним як фундаментальна людська цінність. Аналогічно буде мислитися ним і справедливість, правда, як природний принцип, заперечення якої у стосунках між людьми, веде до руйнації гармонії між ними, а у відверто грубих, викличних формах – до загибелі живого – людини, нації, народу. Вся його творчість – протест проти неправа у будь-яких формах – несправедливої свавільної влади, свавільного несправедливого суду, несправедливих неправових законів, беззаконня. Він проти насильства фізичного та духовного, і над окремою людиною, і цілою нацією. В цьому виразно простежується його глибоке гуманістичне мислення, його людинолюбство.

Будучи демократом, поет не сприймав монархію і закликав до революційного повалення цієї системи насильства. У поемі “Сон” він робить це надто відверто, за що йому інколи відмовляли у демократизмі. Проте Т. Шевченко, сповідуючи ті ж природно-правові засади, просто захищає природне право народу, у якого немає інших засобів боротьби, окрім збройного, революційного шляху, і поет його виправдовує (“Гайдамаки”, “Сон”, “Заповіт”, “Я не нездужаю, нівроку” та ін.).

Т. Шевченко був великим прихильником “праведного закону”, який він розумів як втілення правди, справедливості, істини, добра. Дослідники його творчості зазначають, що він був прихильником соціального устрою у формі самоврядування, громадсько-колегіального здійснення влади на засадах суспільної власності [8, 121].

Жахливу картину народного життя, зумовленого руйнацією природного права народу бути самим собою, показав у своїх творах П. Куліш. Цей представник українського романтизму в “Зазивному місті до української інтелігенції”, “Чорній раді”, “Хугірській філософії”, “Записках про Південну Русь” наголошує, що українці як народ, нація переживають, внаслідок колоніальної політики царизму, національне виродження. Цьому народу не дозволено мати власну національну еліту, вона винищена і, цим самим, ліквідовано природне право народу на розвиток власної національної культури. Саме народ і країна походження, за П. Кулішем,

здатні, використовуючи право народів, зробити людину духовною істотою, розвинути в ній найкращі людські якості. Загалом, стверджує П. Куліш, повноцінна людина може зреалізувати себе як таку лише в повноцінній національній культурі. По руйнації автономії, козацьких вольностей, така культура в українців шезла, залишились її уламки, а що може вирости на них? Заборона українцям природного права навчатися рідною мовою, мислити, виховувати дітей в національному культурному середовищі, мати власну історію і знати її, неминуче призведе до втрати національної ідентифікації, до перетворення народу як колективного індивідуума в населення. “Про народ, про його благополуччя і про його людські права не було ніякого помислу у найосвіченіших людей того віку”, – з боєм писав П. Куліш [9, 174]. Ніхто не хотів служити цьому народу, – наголошував мислитель, – “навіть гетьмани” [10].

Особливо виразно ідея природного права народу бути у часі і мати засоби до життя звучить у “Хутірській філософії” П. Куліша. Хутір – символ українства, втілення його самобутності, національної специфічності. Українці – землеробський народ, так його влаштовано Богом і природою; знищити його право на землю і працю на цій землі означає знищити його як специфічну форму існування духа загалом.

У романтичному світогляді П. Куліша виразно звучить ідея тотожності людини та природи, гармонії між ними, простежується ідея Шеллінга про природу як царство творчості, стверджується ідея гуманістичного підходу як основного принципу співіснування людини, природи та суспільства. Народ має природне право на таке гармонійне співіснування, відібрати у нього це право – отже, відмовити йому у реалізації інших природних прав – права на творчість, творче освоєння буття, ствердження себе як народу – творця своєї власної долі, своєї правди, свого щастя.

Впливами романтизму позначено творчість М. Коцюбинського, Л. Українки. Цьому часу властиве зростання “почуття особистості”. У тодішній атмосфері остаточного краху зазнає просвітницький ідеал людини, появляється нова концепція людини - особистості, борця проти соціального зла, людини з

вільним духом, і проблема “людина – суспільство” стає центральною проблемою літератури цього часу. У творах Л.Українки звучить дуже пильна увага до проблеми індивідуальної свободи. Право людини бути вільною – це невід’ємне, невідчужуване право, - наголошує поетеса. Ця свобода можлива лише в умовах такого ж вільного національного середовища. Без нього формується особистість з роздвоєною психологією, відбувається “роздвоєння душі”, або ж людина втрачається для нації як національна людина (“Бояриня”, “В катакомбах”). Степан і Оксана із “Боярині” стають “обоє ржаві”, втрачають кращі людські якості, руйнуються як істоти духовні, як люди загалом. Поетеса наголошує на ідеї боротьби особистості за свої природні права-таким має бути сенс життя людини-особистості. Д. Донцов високо оцінив творчість поетеси, наголосивши, що вона “одна із немногих /.../ ставила справу відношення суб’єкта до об’єкта просто. Відважно і сильно” [4, 187].

Слушно згадати М. Драгоманова – видатну постать у суспільно-політичному житті України II пол. XIX ст. Його творчість теж позначена серйозним впливом романтизму. Великий знавець української народної культури, великий її поціновувач, він став палким захисником української національної справи. Його романтизм виразно простежується в ідеї унікальності народу, його духовного життя, в ідеї невідчужуваних прав народу на автономне національно-культурне буття, на рідну мову, національну віру і церкву, національну школу, освіту [5]. Він, як і інші романтики, виходив з концепції природного права, захищав право народу на справедливе ставлення з боку державної влади, мислив цю владу демократичною інституцією. У нього виразно звучить ідея захисту людської честі та гідності, особистих прав людини і громадянина. Вважав, що справедливий суд та закон мають бути засобами захисту цих прав. М. Драгоманов усвідомлював, що природне право людини на повноцінне людське життя може бути реалізовано за умови збереження і повноцінного розвитку життя нації, її культури, а тому відстоював ідею федеративної республіки, де всі народи матимуть можливість вільного розвитку. Ця ідея в умовах тодішньої Російської імперії була утопічною. Мабуть, ще більш утопічною була його ідея про

демократичну федерацію народів слов'янського світу, та й загалом усього світу, за що його свого часу критикували І. Франко [18] та Д. Донцов [4].

Цікавим документом, який добре засвідчує гуманізм та демократизм державно-правових поглядів М. Драгоманова, є Проект основ статуту українського товариства “Вільна спілка” – “Вольный союз”, який він розробив. Товариство “Вільна спілка” – “Вольный союз” ставило собі за мету “роботу для політичного, економічного і культурного визволення та розвитку українського народу й іноплемянних колоній, що живуть серед нього”, – говориться в цьому документі. Головне завдання “Вільної спілки” – перетворення Росії “на засадах політичної свободи”, під яким треба було розуміти: “А) Права людини і громадянина: а) Недоторканність тіла для принизливих покарань і смертної кари; б) Недоторканність особи і житла для поліції без судової практики; в) Недоторканність приватних листів і телеграм; г) Свобода вибору місця проживання і занять; д) Недоторканність національності (мови) у приватному і публічному житті; е) Свобода совісті (віри або безвір'я) та будь-якого публічного богослужіння і обрядів, що не суперечать громадській моралі; є) Свобода слова, друку, театрів і навчання; ж) Свобода товариств та об'єднань; з) Свобода зборів та петицій; /.../ і) Право опору незаконним діям урядовців; й) Рівність усіх в громадських правах та обов'язках; Б) Самоврядування: а) місцеве; б) державне” [9].

Забезпечення прав людини і громадянина розглядалось як “необхідна умова особистої гідності та розвитку”; самоврядування як “основа для руху до соціальної справедливості”; політична свобода – як “засіб для повернення української нації в сім'ю націй культурних” [6].

До мислителів своєї епохи, які серед інших “рушіїв розвою” вбачали такого рушія насамперед в особистості і обстоювали вільний розвиток її, належав І. Франко. Він жахався програми марксизму, в якій зазначалося, що “пролетаріат через революцію стане пануючою клясою і, яко пануюча кляса, насильно змете старі відносини продукції”. Стоячи на позиції екзистенціального персоналіста, І. Франко заперечував світогляд і практику, що зменшували “власну волю і власну думку

кожного чоловіка” (4, 285). Романтизмом позначено його пильну увагу до духовного світу української людини, її національної свідомості, його прагнення захистити цей унікальний “світик” (Г. Сковорода) від будь-яких зазіхань на нього, від можливих форм неправа. Він добре розумів, що в стані “недонаціональності”, а чи загалом позанаціональності сама людина є чимось неповноцінним, їй не вистачає чогось далеко не другорядного – сили духу, волі, совісті, віри тощо. Мислитель наполегливо захищав природне право народу, нації бути самим собою, бути в часі, в майбутньому, бути на землі, продовженням якої він сам є. І. Франко був переконаний у тому, що доки кожний народ не зреалізує себе культурно і політично, доки “національні змагання” не будуть здійснені, людство не зможе сягати якихось вищих міжнародних цілей [21, 404]. На відміну від М. Драгоманова, який “...України без близького зв’язку з Росією уявити не міг собі...” [20, 69], “доктор Франко всю свою діяльність спрямував у площину загальнолюдської культури, історії, моралі, куди Україна мала включитись як рівна між рівних” [19, 69]. Українці як народ мають право на власну державність, на власну долю, на власне майбутнє, як і будь-який інший народ, стверджував І. Франко. Його погляди на національне питання формувалися в період, коли в Галичині була популярною концепція “живого права” Є. Ерліха, поширювалися неокантіанські погляди Р. Штаммлера, теорії “відродженого” природного права, представлені релігійною філософією А. Шептицького, І. Огієнка [19], [14] та ін. мислителів. Як засвідчує його творчість, він був великим прихильником природно-правових регуляторів суспільного життя, зокрема правового звичаю, високо цінував усе, що, будучи напрацьованим у гущі народного життя, виявилось ефективним в плані увідповіднення інтересів різних соціальних верств.

І. Франко – великий гуманіст, демократ, прихильник республіканізму, демократичного федералізму. З глибоким почуттям обов’язку та відповідальності перед своїм народом, І. Франко всього себе присвятив боротьбі за те, щоб “над нами як нацією” не була “висипана могила” [18, 437]. Він підняв на весь ріст ідею формування українця як особистості цільної,

наповненої, впевненої в собі, з вірою в свої сили, готовою до активної дії. Ця людина мала кинути виклик безправ'ю, захистити себе і націю від руйнації і винищення.

Відомо, яке визначне місце в історії української політико-правової культури посідав М. Грушевський, перший Президент України, Голова Центральної Ради. Його погляди теж значною мірою формувалися під впливом європейського позитивізму, проте романтично-філософські впливи в його творчості простежуються більш, ніж виразно. В його фундаментальній праці “Історія України-Руси” переконливо доведено, що саме народ, нація є основним рушієм історії – на протигагу марксизму, де таким рушієм мислиться клас і його партія.

М. Грушевський успадкував незалежницькі ідеї, напрацьовані його попередниками. Вже на поч. ХХ ст., під час дискусії щодо конституційного реформування Російської імперії, опубліковано низку статей діячів українського суспільно-політичного руху. Найбільш відомою була конституційна концепція М. Грушевського, яка продовжила традиції М. Костомарова та М. Драгоманова і пропонувала ідею національно-територіальної децентралізації Російської імперії.

Усе своє творче життя він присвятив ідеї українського націотворення. Його ніколи не полишав інтерес до української історії та культури, був надзвичайним знавцем українського народного життя, духу, української ментальності. Саме він, зібравши величезний масив історичних емпіричних та ідеальних фактів, довів, що українці, як окремішний народ, створили княжу Україну, пронесли тяглість української державності через Галицько-Волинське князівство, Велике Князівство Литовське, Козацьку державу у наступні часи – до ХХ ст. Української республіки. Він показав, як поставала українська нація протягом тривалого часу шляхом злиття багатьох етносів, що населяли українські землі, шляхом розвитку національної свідомості, історичної пам'яті, спільної культури тощо. Концепція “українсько-руської народності”, що створила княжу Україну, лягла в основу програмних документів українських партій поч. ХХ ст., була розвинута самим М. Грушевським та його однодумцями в нормативно-правових документах Центральної Ради. В них національна ідея проголошувалась засадничим

принципом в еволюції українського народу. Тривалий час мислитель був прихильником ідеї “широкої автономії України в її етнографічних межах в федеративному зв’язку з демократичною Російською республікою” [1]. Але згодом він відмовляється від цієї ідеї і в роботі “На порозі нової України” виступає за повну політично-державну самостійність України. Він зазначає: “Тепер, коли національно-політичний рахунок дійшов особливо високих позицій, боротьба йде за закріплення самостійності й незалежності Української республіки...” [2].

Великий знавець етно-національного життя, М. Грушевський був прихильником концепції природного права, яка органічно склалася як традиція в українській філософській та політико-правовій культурі, починаючи з Княжої доби. Він мислив етнос, націю, народ частиною живої природи, продовженням її, глибоко шанував усе, що творилося народним розумом, мудрістю, що народ зберігав і передавав наступним поколінням. Досліджуючи українське народне життя, підкреслював роль і значимість традиційно-звичаєвих норм і правил як природних регуляторів суспільних відносин. М. Грушевський з великою шаную ставився до природного права кожного народу бути самим собою. Він писав: “Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України...” [3]. “Всі сі національні чи релігійні групи матимуть право закладати свої культурні і релігійні товариства і установи і діставати для них підмоги з автономного скарбу України і т.ін.” – писав він [3].

Всі ці ідеї відображені в Універсалах Центральної Ради. В IV Універсалі було зафіксовано ідею рівноправності всіх народів, що населяють Україну, закріплено спектр громадянських прав, незалежно від національності, віри, соціального становища тощо [17].

Підсумовуючи, варто підкреслити, що політико-правова концепція М. Грушевського продовжила традиції М. Костомарова, кирило-мефодіївців, М. Драгоманова, І. Франка, з яким він співпрацював у Львові, В. Винниченка та ін. Його діяльність і як науковця, і як державного діяча була неоціненним внеском у розвиток української правової та політичної культури.

Отже, романтизм як специфічний ірраціональний світогляд, традиція розуміння і трактування проблеми людини в світі, став одним із найвпливовіших чинників формування української політико-правової культури. Синтез християнства та романтизму мав наслідком потужний сплеск гуманізму в українській духовній культурі. Будучи гуманістичною за своєю суттю, українська романтична традиція успадкувала від світоглядно-філософської думки попередніх епох величезний інтерес до людини, її духу, життя, творчості тощо. В межах романтичного світогляду було розвинено філософсько-правову ідеологію, успадковану від мислителів минулого: природно-правове мислення, ідею невідчужуваності природних прав людини і народу (нації), серед них право людини-особистості на життя, на індивідуальну свободу, самовизначення, віру, освіту, мову, повагу, честь і гідність, приватну власність, політичний вибір, працю, національну ідентичність тощо.

А тому, докорінне реформування правової системи нині має увібрати в себе дух права, повагу до природних прав людини, дух нерозривного зв'язку права та моралі тощо, те, що ми віднаходимо в українській культурній традиції, яка достатньо наповнена гуманістичним виміром.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Руси. В 6 т. – К. : Либідь, 1993. – Т.1. – 392 с.
2. Грушевський М. С. На порозі нової України. – К. : Наук. думка, 1991. – 128 с.
3. Грушевський М. С. Вільна Україна. Статті з останніх днів (березень – квітень 1917). 2-е вид. – К., 1917. – 16 с.
4. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон – Торонто. Ліга визволення України. В 3-х кн. 1966. – Кн. 2. – 363 с.
5. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. П. Вибране. – К., 1991. – С. 461 – 559.
6. Драгоманов М. Проект основ статуту Українського товариства “Вільна спілка” - “Вольний Союз” // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія. – Х. : Легас, 2002. – С. 653 – 659.
7. Єфремов С. Між двома душами. Микола Гоголь. – К. : Вік, 1909. – 335 с.
8. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.

9. Кулиш П. Предисловие издателя к Записке члена Малороссийской коллегии Григория Николаевича Теплова // Записки о Южной Руси. В 2-х Т. – К. : Днипро, 1994. – Т. 2. – 354 с.
10. Кулиш П. Полякам об украинцах // Основа – 17 января 1882 г., СПб. – 20 с.
11. Ликас А. Л. Культура правосудия. – М.: Юрид. лит., 1990. – 176 с.
12. Маланюк Є. Гоголь // Слово і час. – 1991. – № 8. – С. 5 – 15.
13. Петрова Л. В. Нариси з філософії права. Навч. посібник / За ред. проф. О. Чефранова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1995. – 260 с.
14. Проблема людини в українській філософії XVI-XVIII ст.: Монографія. – Л. : Логос, 1998. – 240 с.
15. Сальников В. П. Правовая культура // Общая теория права / Под. ред. В.К.Бабаева. – Нижний Новгород, 1993. - С. 495 – 512.
16. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. – Х. : Еспада, 2006. – 775 с.
17. IV Універсал Центральної Ради. Документи // Гунчак Т. Україна першої половини ХХ ст. – К. : Либідь, 1993. – С. 265 – 267.
18. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Збір. творів у 50 Т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
19. Франко І. Поза межами можливого // Збір. творів: у 50 Т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
20. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 66-96.
21. Чаплигін О. К. Менталітет та національна самосвідомість молоді: визначення і форми регулювання // Збірник наукових праць з гуманітарних наук ЗДІА. – 1998. – № 1-2. – С. 136 – 138.

Попадинец Галина. Мировоззренческо-гуманистический потенциал украинской романтической философско-правовой мысли XIX – нач. XX вв.В статті розглядається проблемний питання становлення української правової культури. Освітлюються філософсько-правові погляди представників романтизму, які розвивалися в європейському напрямку. Особливу увагу автор приділяє гуманістичній складовій української правової культури.

Ключевые слова: мировоззрение, сознание, естественное право, правовая культура, правовая реальность, гуманизм, демократизм.

Popadynets Halyna. Worldview humanistic potential of the Ukrainian romantic philosophic-law thought of the 19th – beginning of the 20th century. In the article the problematic issue of

the Ukrainian law culture has been examined. The philosophic-law position of romanticism representatives, which developed in the European context, has been revealed. The author pays peculiar attention to the humanistic component of the Ukrainian law culture.

Key words: worldview, consciousness, natural law, law reality, law culture, humanism, democracy.